

ӘОЖ 316.7

МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ КЕЗІНДЕГІ ДЕЗИНФОРМАЦИЯҒА ТӨЗІМДІЛІГІ

Канафина Аружан Абайқызы

2 курс магистранты, 7М03101-«Әлеуметтану» білім беру бағдарламасы,
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: Тернов Николай Максимович

COVID-19 пандемиясы кезеңінде Қазақстан халқы ауқымды дезинформацияның таралу жағдайында қалды. Коронавирусқа қатысты емдеу мен алдын алу туралы жалған ақпарат әлеуметтік желілер, мессенджерлер және кейбір БАҚ арқылы белсенді таралды. Халықтың цифрлық сауаттылығы жоғары болғанына қарамастан (шамамен 93 % негізгі цифрлық дағдыларға ие, 96 %-дан астамы интернетті қолданды), медиасауаттылық жеткіліксіз деңгейде болды. Бұл жағдай азаматтардың едәуір бөлігі расталмаған мәліметтерді шынайы деп қабылдап, оларды таныстарына жиі таратуынан байқалды. Сонымен қатар, оң үрдістер де орын алды: тәуелсіз фактчекинг жобаларының (Factcheck.kz, Medsupport.kz) пайда болуы, Дезинформацияға қарсы іс-қимыл орталығының құрылуына байланысты мемлекеттік шаралар, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың (ЮНЕСКО, USAID) бастамалары.

Бұл жұмыс Қазақстан бойынша медиа кеңістікке социологиялық талдау мен ресми деректерге негізделген. Мақалада контент-талдау нәтижелері мен статистикалық деректердің жинақталуы ұсынылып, дағдарыс жағдайында ақпаратты қабылдаудың ерекшеліктері көрсетілген. Практикалық бөлімнің нәтижелері жоғары деңгейдегі цифрлық сауаттылықтың медиатұрақтылықты автоматты түрде қамтамасыз етпейтінін көрсетті. Медиасауатты қоғам қалыптастыру үшін тиісті білім беру курстарын енгізу, тәуелсіз БАҚ-ты қолдау және сыни ойлауды дамыту қажет.

Осылайша, талдау халықтың техникалық дайындық деңгейі мен ақпаратқа сыни көзқарасы арасында қарама-қайшылық бар екенін анықтады. Бұл мәселені шешу медиасауаттылықты жүйелі түрде білім беру жүйесіне енгізу және мемлекеттік саясатты жетілдіру арқылы мүмкін болады.

Кілт сөздер: медиасауаттылық, дезинформация, COVID-19, Қазақстан, цифрлық сауаттылық.

Кіріспе. COVID-19 пандемиясы медициналық дағдарыспен қатар ақпараттық дағдарысқа да себеп болды. Қазақстан көптеген елдер секілді дезинформацияның таралуына тап болды. Бұл құбылыс тұрмыстық мифтерден

(«сарымсақ вирусқа қарсы ем») бастап кең көлемдегі конспирологиялық теорияларға дейінгі әртүрлі деңгейде көрініс берді. Әлеуметтік желілер мен мессенджерлердің ықпалы ерекше байқалды, себебі ақпараттың таралу жылдамдығы оны жедел тексеру мүмкіндігінен асып түсті. Цифрлық сауаттылықтың жоғары деңгейіне қарамастан, халықтың медиасауаттылығы жеткіліксіз болып шықты. Әлеуметтанулық талдау қоғамның осалдығының себептерін анықтауға және дезинформацияға төзімділікті арттырудың тиімді жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді.

Пандемия кезеңіндегі Қазақстанның ақпараттық кеңістігі қайшылықты сипатта болды. Бір жағынан, ресми мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары мен медициналық мекемелер алдын алу шаралары мен вакцинация жөнінде белсенді түрде ақпарат таратты. Екінші жағынан, халықтың едәуір бөлігі әлеуметтік желілер мен мессенджерлердегі дереккөздерге сүйенді. Бұл алаңдарда ақпараттың шынайылығы мен фактологиялық негізділігі жиі сақталмады. Әсіресе Telegram арналары мен WhatsApp топтарының ықпалы күшейіп, олар пайдалы мәліметтердің де, дезинформацияның да негізгі көзіне айналды [1].

Белгісіздік жағдайында және әлеуметтік алаңдаушылықтың жоғары деңгейінде көптеген азаматтар қауесеттерге бейім болып шықты, бұл ресми дереккөздерге деген сенімсіздікті күшейтіп, үрейлі көңіл-күйдің артуына әкелді. Қазақстан мен көршілес елдерде жүргізілген социологиялық сауалнамалар ақпаратқа деген сенім деңгейі жастың, білімнің және сыни ойлау деңгейінің тікелей ықпалына байланысты екенін көрсетті. Жастар көбінесе әртүрлі дереккөздерді пайдаланып, фактілерді тексеруге жүгінген болса, қарт адамдар жалған ақпаратқа әлдеқайда осал болды.

Осылайша, COVID-19 пандемиясы жағдайындағы Қазақстан халқының медиасауаттылығы мәселесі тек медициналық және ақпараттық емес, сонымен бірге әлеуметтік өлшемге де ие. Ол мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейімен, ақпаратты тұтыну әдеттерімен және қоғамдық сананың жалпы жағдайымен байланысты. Бұл зерттеу халықтың дезинформацияға төзімділігін талдауға және дағдарыс жағдайында ақпарат ағындарына сыни көзқарастың қалыптасуына ықпал ететін факторларды айқындауға бағытталған [2].

Материалдар және зерттеу әдістері. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2020–2023 жылдардағы деректеріне статистикалық талдау қолданылды. Бұл халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін бағалауға және дезинформацияға ең бейім топтарды айқындауға мүмкіндік берді. Жалған хабарламалардың сипатын анықтау үшін әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде, ең алдымен Telegram, WhatsApp және Facebook платформаларында таралған материалдарға контент-талдау жүргізілді. Сапалық талдау ұлттық фактчекинг платформалары — Factcheck.kz пен Medsupportkz тәжірибесіне негізделді, олардың қызметі

пандемияға байланысты жалған ақпараттарды тексеру мен теріске шығаруға бағытталған. Қосымша түрде салыстырмалы тәсіл қолданылып, Қазақстан бойынша алынған деректер Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен ЮНЕСКО баяндамаларында ұсынылған халықаралық тәжірибемен салыстырылды. Осындай кешенді әдістер медиасауаттылық пен дезинформацияға қарсы тұру мәселесін көпқырлы контексте қарастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау. Жиналған деректерді талдау Қазақстан халқының пандемия кезеңінде түрлі ақпарат көздеріне деген сенім деңгейінің біркелкі болмағанын көрсетті. Ең жоғары беделге Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сияқты халықаралық ұйымдар ие болды, оларға сауалнамаға қатысқандардың шамамен жартысы сенім білдірген. Мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары да маңызды орын алғанымен, олардың көрсеткіштері төменірек болды. Ал әлеуметтік желілер мен мессенджерлер, кең таралғанына қарамастан, ең аз сенімге ие болды. Бұл жағдай халықтың дезинформация қаупін сезіну деңгейінің артқанын көрсетеді [3].

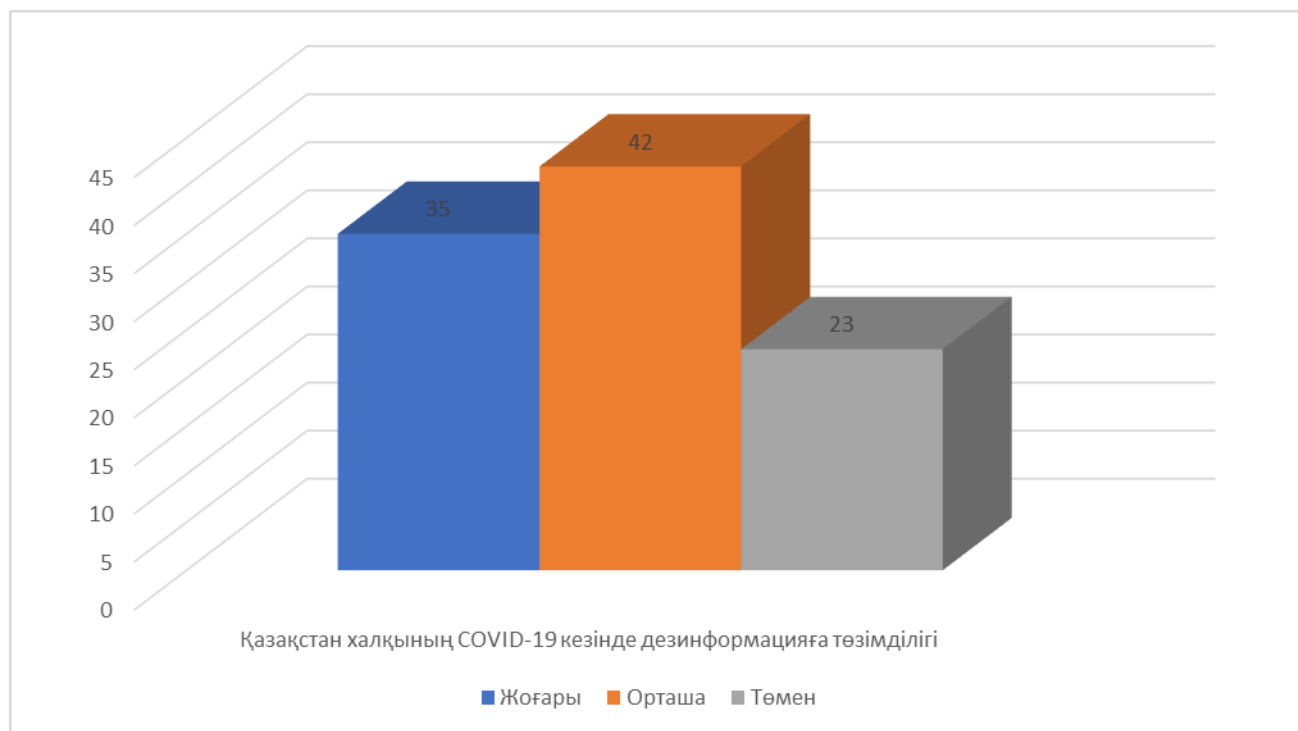
1-кестеде COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстан халқының негізгі ақпарат көздеріне деген сенім деңгейінің бөлінісі көрсетілген.

1-кесте. Қазақстан халқының COVID-19 пандемиясы кезіндегі ақпарат көздеріне деген сенім деңгейі (%)

Ақпарат көзі	Жоғары сенім деңгейі	Орташа сенім деңгейі	Төмен сенім деңгейі
Мемлекеттік БАҚ	38	34	28
Тәуелсіз онлайн БАҚ	29	41	30
Әлеуметтік желілер	15	28	57
Мессенджерлер (WhatsApp, Telegram)	12	25	63
Халықаралық ұйымдар	46	32	22

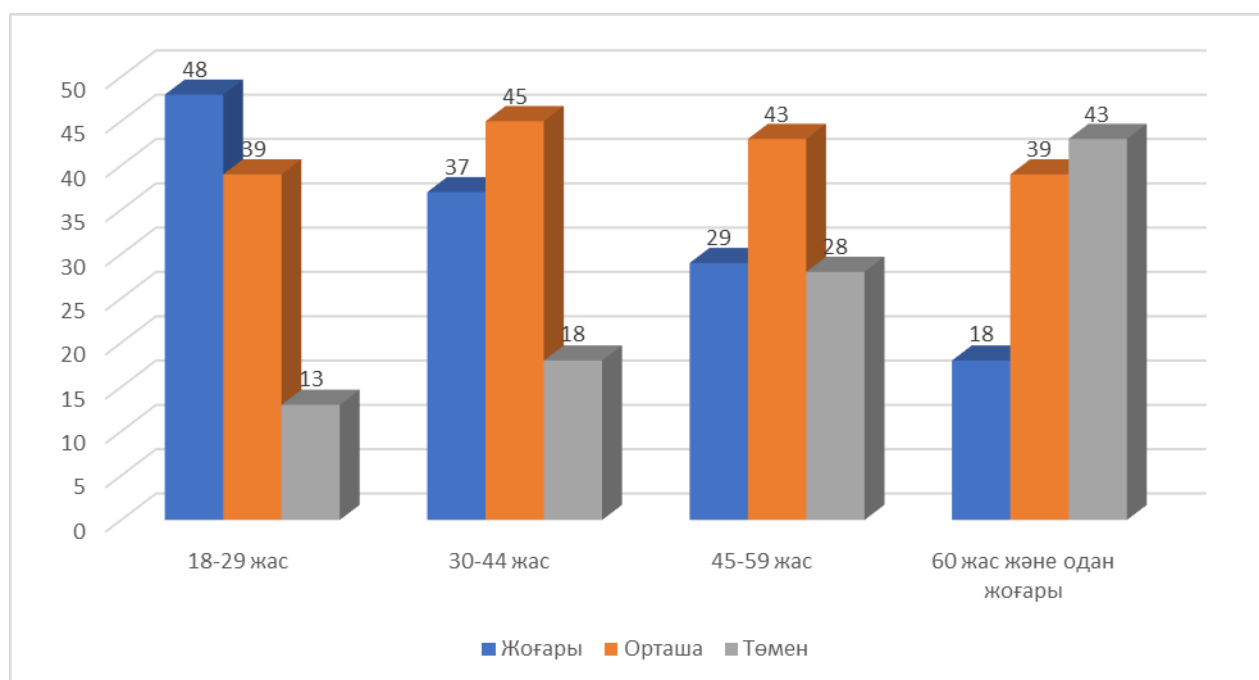
1-кестеге сәйкес, ең жоғары сенім деңгейі халықаралық дереккөздерге тән болды, бұл олардың беделі мен жұмысының жаһандық сипатына байланысты. Мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары халық тарапынан салыстырмалы түрде сенімді деп қабылданғанымен, олардың сенім деңгейі шетелдік ұйымдарға қарағанда төмен болды. Тәуелсіз онлайн-БАҚ аралық орынға ие болды. Ең төменгі сенім әлеуметтік желілер мен мессенджерлерге көрсетілді, онда тексерілмеген деректер мен қауесеттер басымдыққа ие болды [4].

Халықтың дезинформацияға төзімділік деңгейі ерекше маңызға ие. Цифрлық дағдылардың жеткілікті жоғары болуына қарамастан, азаматтардың тек үштен бірі ғана ақпаратты жүйелі түрде сыни тұрғыда бағалау қабілетін көрсетті (1 - сурет)



1-сурет. Қазақстан халқының COVID-19 кезінде дезинформацияға төзімділігі

1-суретке жасалған талдау халықтың негізгі бөлігі (42 %) ақпаратты тек ішінара сыни тұрғыда қабылдағанын көрсетті, бұл фейктердің таралуына негіз қалдырды. Азаматтардың шамамен төрттен бірі (23 %) тексерілмеген деректерді белсенді түрде таратқан, бұл әлеуметтік шиеленісті күшейтті. Тек 35 % халықты ғана ақпарат көздерін жүйелі түрде тексеріп, дезинформациялық науқандарға бой алдырмайтын тұрақты топқа жатқызуға болады [5].



2-сурет. Қазақстан халқының COVID-19 дезинформациясына төзімділігі жас ерекшеліктері бойынша

2-суретке жасалған талдау ақпаратты сыни тұрғыда қабылдау қабілетінде айтарлықтай айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Ең тұрақты топ 18–29 жас аралығындағы жастар болып шықты, олардың ішінде 48 % жоғары тұрақтылық танытқан. Бұл олардың цифрлық дағдыларының жоғары болуымен, бір мезетте бірнеше дереккөзді пайдалану әдетімен және заманауи фактчекинг құралдарына жүгінуімен түсіндіріледі.

30–44 жас аралығындағы санатта жоғары тұрақтылық деңгейі 37 % болды, бұл жастарға қарағанда төмен, бірақ егде жастағы топтарға қарағанда жоғары. Бұл жастағы респонденттер көбіне «орташа тұрақтылық деңгейін» (45 %) көрсетті, бұл олардың ақпаратты ішінара тексеруге бейім екенін білдіреді: хабарламалардың бір бөлігі сыни тұрғыда бағаланса, қалғаны жеткілікті талдаусыз қабылданған.

45–59 жас аралығындағы халық арасында жоғары тұрақтылық деңгейі одан әрі төмендеп (29 %), ал төмен тұрақтылық (28 %) артқан. Бұл олардың заманауи ақпаратты тексеру арналарының шектеулі қолданылуын және қауесеттер мен конспирологиялық теорияларға бейімділігін көрсетеді [6].

Ең осал топ 60 жастан асқан азаматтар болып шықты, бұл санатта жоғары тұрақтылық деңгейі небәрі 18 % ғана байқалды, ал халықтың жартысына жуығы (43 %) дезинформацияға төмен төзімділік көрсетті. Мұндай үрдіс қарт адамдардың медиасауаттылығының шектеулілігімен, сондай-ақ ақпаратты жеке

байланыстар, қауесеттер мен мессенджерлер арқылы алуға сенім артатын дәстүрімен байланысты.

Осылайша, жас ерекшелігі факторы Қазақстан халқының медиасауаттылығында шешуші рөл атқарады. Жастар салыстырмалы түрде тұрақтылық танытса, аға буын өкілдері дезинформацияға ең бейім болып отыр. Бұл жағдай әртүрлі жас топтарына бағытталған арнайы білім беру және ағартушылық бағдарламаларының қажеттілігін айқындайды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстан халқының медиасауаттылығы дезинформацияға тиімді түрде қарсы тұру үшін жеткілікті деңгейде болмағанын көрсетті. Цифрлық сауаттылықтың салыстырмалы түрде жоғары көрсеткішіне қарамастан, азаматтардың едәуір бөлігі ақпаратты сыни тұрғыда бағалау дағдыларына ие болмады, бұл оларды қауесеттерге, мифтерге және конспирологиялық теорияларға осал етті. Бұл әсіресе әлеуметтік желілер мен мессенджерлерді пайдаланушылар арасында айқын байқалды, олар фейктердің негізгі таралу арналарына айналды.

Кестелер мен диаграммаларда ұсынылған нәтижелер медиасауаттылықтың ақпарат көздері мен жас ерекшеліктеріне қарай біркелкі еместігін растады. Халықтың ең үлкен сенімі халықаралық ұйымдарға бағытталса, мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарына сенім деңгейі төменірек болды. Ал әлеуметтік желілер мен мессенджерлерге сенім айтарлықтай төмен деңгейде қалыптасты. Жас ерекшелігіне байланысты талдау көрсеткендей, дезинформацияға ең бейім топ аға буын өкілдері болса, жастар салыстырмалы түрде жоғары тұрақтылық танытты.

Позитивті фактор ретінде тәуелсіз фактчекинг платформаларының (Factcheck.kz, Medsupportkz) белсенділігін және халықаралық ұйымдардың ағартушылық бастамаларын атауға болады. Олар ақпаратты тексеру дағдыларының қалыптасуына және фейктердің ықпалын ішінара төмендетуге ықпал етті. Дегенмен, олардың қамту аясы шектеулі болып, әсері нүктелік сипатта қалды, бұл неғұрлым жүйелі шаралардың қажеттілігін айғақтайды.

Қоғамның дезинформацияға төзімділігін арттыру үшін кешенді тәсіл қажет, ол бірнеше бағытты қамтуы тиіс. Біріншіден, медиасауаттылықты мектеп пен жоғары оқу орындарының бағдарламасына енгізіп, сыни ойлауды ерте жастан қалыптастыру маңызды. Екіншіден, тәуелсіз медианы дамыту және фейк дереккөздерге қарсы тұра алатын журналистік зерттеулерді қолдау қажет. Үшіншіден, мемлекеттік құрылымдар тексерілген ақпаратты ілгерілету бойынша кампанияларды күшейтіп, сарапшылар қауымдастығымен ынтымақтастық тетіктерін дамытуы тиіс. Бұл ресми хабарламаларға қоғамның сенімін нығайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, COVID-19 пандемиясы медициналық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-ақпараттық сын-қатерлерді де айқындады. Қазақстан үшін

медиа сауаттылықты арттыру стратегиялық тұрғыдан маңызды міндет болып табылады, өйткені оның табысты шешілуі тек ақпараттық қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге қоғамның болашақтағы дағдарыстарға төзімділігіне де тікелей әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан және COVID-19: медиа, мәдениет, саясат. Алматы: «DELUXE Printery» баспасы, 2021 – 380 б.
2. Маукаева С.Б., Узбекова С.Е., Оразалина А.С., Узбеков Д.Е., Жунусов Е.Т., Мусабеков М.Б. Қазақстандағы COVID-19: эпидемиология және клиника // Ғылым және Денсаулық сақтау. 2020. 3(Т.22). 17–21-бб. doi 10.34689/SH.2020.22.3.003
3. Калимолдаева А.Қ., Сероус А.Л., Нурадилова А.Х., Фан Юйци. Қазақстандағы білім беру контексінде медиа сауаттылықты дамытудағы халықаралық тәжірибе // Science and innovation. 2024. № 5. 72–76-бб.
4. Журавлева Е.А., Самсенова Г.С. Қазіргі медиатілдің даму үрдістері және олардың қазақстандық желілік басылымдардағы көрінісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. “Филология ғылымдары” сериясы. – № 4 (67). – 2022. – 4–5-бб.
5. Жолшаева М., Жанабекова А. Covid-19 пандемиясының қазақ медиамәтініндегі көрінісінің лингвопрагматикасы // Қазақстан және Covid-19: медиа, мәдениет, саясат. Алматы, 2021.
6. Абильденова Д. Covid-19 кезеңіндегі қазақтың үйлену тойы мен оның қазақстандық БАҚ-тағы репрезентациясы // Қазақстан және Covid-19: медиа, мәдениет, саясат. – Алматы, 2021.

МЕДИАГРАМОТНОСТЬ И УСТОЙЧИВОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА К ДЕЗИНФОРМАЦИИ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-

Канафина Аружан Абайқызы

Научный руководитель: Тернов Николай Максимович

Аннотация. В период пандемии COVID-19 население Казахстана оказалось в условиях масштабного распространения дезинформации. Ложные сведения о лечении и профилактике коронавируса активно распространялись через социальные сети, мессенджеры и некоторые СМИ. Несмотря на высокий уровень цифровой грамотности населения (около 93 % обладали базовыми цифровыми навыками и более 96 % использовали интернет),

медиаграмотность оставалась на недостаточном уровне. Это проявилось в том, что значительная часть граждан принимала непроверенные сведения за достоверные и активно пересылала их знакомым. В то же время наблюдалась и позитивная динамика: появление независимых проектов фактчекеров (Factcheck.kz, Medsupportkz), государственные меры по созданию Центра по противодействию дезинформации, а также инициативы международных организаций (ЮНЕСКО, USAID). Настоящая работа опирается на социологический анализ медийного пространства и официальные данные по Казахстану. В статье представлены результаты контент-анализа и обобщения статистики, демонстрирующие особенности восприятия информации в условиях кризиса. Результаты практической части показывают: высокий уровень цифровой грамотности не гарантирует медийной устойчивости. Для формирования медиаграмотного общества необходимо включение соответствующих образовательных курсов, поддержка независимых СМИ и развитие критического мышления. Таким образом, анализ выявил противоречие между технической готовностью населения и его критическим отношением к информации. Решение этой проблемы лежит в области системного внедрения медиаграмотности в образование и совершенствования государственной политики.

Ключевые слова: медиаграмотность, дезинформация, COVID-19, Казахстан, цифровая грамотность

MEDIA LITERACY AND THE RESILIENCE OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN TO DISINFORMATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Kanafina A.A.

Scientific supervisor: Ternov N.M.

This study is based on a sociological analysis of the media landscape and official data on Kazakhstan. The article presents the results of content analysis and statistical summaries, demonstrating the specific features of information perception in a crisis situation. The results of the practical part show that a high level of digital literacy does not guarantee media resilience. To build a media-literate society, it is necessary to introduce appropriate educational courses, support independent media, and foster critical thinking. Thus, the analysis revealed a contradiction between the population's technical preparedness and its critical attitude toward information. The solution to this problem lies in the systematic integration of media literacy into education and the improvement of state policy.

Keywords: *media literacy, disinformation, COVID-19, Kazakhstan, digital literacy*

REFERENCES

1. Kazakhstan zhane COVID-19: media, madeniet, sayasat. Almaty: «DELUXE Printery» baspasy, 2021 – 380 b.
2. Maukaeva S.B., Uzbekova S.E., Orazalina A.S., Uzbekov D.E., Zhunusov E.T., Musabekov M.B. Kazakstandagy COVID-19: epidemiologiya zhane klinika // Gylym zhane Densaulyk saktay. 2020. 3(T.22). 17–21-bb. doi 10.34689/SH.2020.22.3.003
3. Kalimoldaeva A.K., Serous A.L., Nuradilova A.H., Fan Yuitsi. Kazakstandagy bilim beru kontekstinde mediasauattylykty damytudagy halyqaralyk tazhiribe // Science and innovation. 2024. № 5. 72–76-bb.
4. Zhuravleva E.A., Samsenova G.S. Kazirgi mediatilding damu urdisteri zhane olardyn kazakstandyk zhelilik basylymdardagy korinisi // Abylai han atyndagy KazHKZhATU Habarshysy. “Filologiyalyk gylymdar” seriyasy. – № 4 (67). – 2022. – 4–5-bb.
5. Zholshaeva M., Zhanabekova A. Covid-19 pandemiyasynyn kazak mediamatindegi korinisinin lingvopragmatikasy // Kazakhstan zhane Covid-19: media, madeniet, sayasat. Almaty, 2021.
6. Abildenova D. Covid-19 kezengindegi kazaktyn uilenu toiy men onyn kazakstandyk BAQ-tagy reprezentatsiyasy // Kazakhstan zhane Covid-19: media, madeniet, sayasat. – Almaty, 2021.